

УДК 372.8:37.01

Осадченко І. І.

*доктор педагогічних наук, професор, кафедри педагогіки
та освітнього менеджменту Уманського державного
педагогічного університету імені Павла Тичини,
м. Київ, Україна*

ПСИХОДИДАКТИЧНІ ПЕРЕВАГИ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМИ ДОДАТКОВИХ ЗАВДАНЬ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу описано психодидактичні переваги використання авторської системи «Додаткових завдань на уроках української мови» у початковій школі. Обґрунтовано, що завдяки застосуванню такої системи завдань відбувається реалізація дидактичних принципів: оптимальності навчання, що супроводжується організаційно-емоційним комфортом навчального середовища шляхом наявності широкого спектру завдань; систематичності навчання у поєднанні із легкістю запам'ятовування та відтворення завдань та матеріалу шляхом сталої нумерації завдань; доступності навчання, що сприяє психологічному комфорту, відсутності стресових ситуацій у процесі навчання завдяки наявності змісту завдань, різних за рівнем складності; наступності, послідовності, диференціації та випереджальності навчання, що також сприяють відсутності стресових ситуацій у процесі навчання, адекватному розумовому розвитку кожного учня з урахуванням його індивідуальних здібностей та пізнавальних можливостей тощо.

Аннотація. В статті на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу описано психодидактичні переваги використання авторської системи «Додаткових завдань на уроках української мови» у початковій школі. Обґрунтовано, що завдяки застосуванню такої системи завдань відбувається реалізація дидактичних принципів: оптимальності навчання, що супроводжується організаційно-емоційним комфортом навчального середовища шляхом наявності широкого спектру завдань; систематичності навчання у поєднанні із легкістю запам'ятовування та відтворення завдань та матеріалу шляхом сталої нумерації завдань; доступності навчання, що сприяє психологічному комфорту, відсутності стресових ситуацій у процесі навчання завдяки наявності змісту завдань, різних за рівнем складності; наступності, послідовності, диференціації та випереджальності навчання, що також сприяють відсутності стресових ситуацій у процесі навчання, адекватному розумовому розвитку кожного учня з урахуванням його індивідуальних здібностей та пізнавальних можливостей тощо.

путем наличия широкого спектра заданий; систематичности обучения в сочетании с легкостью запоминания и воспроизведения заданий и материала путем стабильной нумерации заданий; доступности обучения, что способствует психологическому комфорту, отсутствию стрессовых ситуаций в процессе обучения благодаря наличию заданий, различных по уровню сложности; преемственности, последовательности, дифференциации обучения, что также способствуют отсутствию стрессовых ситуаций в процессе обучения, адекватному умственному развитию каждого ученика с учетом его индивидуальных способностей и познавательных возможностей и тому подобное.

В умовах оновлення концепції та стандартів початкової школи перед науковцями та практиками постає завдання урізноманітнення форм, методів та засобів навчання. Водночас пріоритетними є пошук нових шляхів спонукання підростаючого покоління до вивчення державної мови, до опанування нею на літературному рівні. Безумовно необхідними залишаються класичні підходи до методики навчання рідної мови у початковій школі.

Так, пріоритетною є класична методика навчання української мови у початковій школі, розроблена М. Вашуленком¹; урахування дидактичних засад навчання молодших школярів у цілому, обґрунтованих О. Савченко². Теоретично-практичну значущість у цьому контексті мають наукові розробки, здійснені В. Вітюк (реалізація компетентнісного підходу на уроках української мови у початковій школі засобами краєзнавства), М. Захарійчук (методика навчання грамоти), Г. Коваль (загальні

¹ Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі / Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Вашуленко М. С. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.

² Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів пед. ф-тів / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.

положення методики навчання української мови у початковій школі), К. Пономарьової (збагачення словникового запасу молодших школярів) та ін. Проте саме урізноманітнення загальноприйнятих методичних підходів, урахування психологічних аспектів ефективності дидактичного інструментарію на уроках української мови у початковій школі (застосування певних форм, методів та засобів навчання тощо) у конкретній навчальній ситуації, тобто психодидактичних умов створення продуктивного освітнього простору у початковій школі, представлені у наукових працях розрізнено. Попри беззаперечно необхідне у процесі навчання української мови у початковій школі використання роздаткового матеріалу та інших додаткових дидактичних засобів, досі відсутні цілеспрямовані дослідження зазначеної проблеми.

Мета статті – на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу обґрунтувати психодидактичні переваги використання авторської системи додаткових завдань на уроках української мови у початковій школі.

Насамперед, обґрунтуємо мотиви укладання «Додаткових завдань з української мови».

Типові приклади пасивності та гіперактивності молодших школярів, повсякчас констатовані вчителями початкової школи на уроках української мови, спричинені насправді одними психодидактичними проблемами:

1. Різними типами нервової системи, що визначає темперамент учня та виявляється, передусім, у різному темпі сприймання, відтворення матеріалу, виконання завдань. Тому, поки одні учні виконали лише половину завдання, інші уже вигукують педагогам традиційні: «Я вже!» і «Що далі?». Учителі так само традиційно, оскільки ситуація – типова, а завдання на уроці (дидактичний аспект) розраховані не на конкретний темперамент (психологічний аспект), а на «усередненого учня», коментують: «Виконав – перевір!» (статистика: тільки один учень із 15-ти насправді перевіряє написане, а решта – створює враження перевірки), «Посидь і зачекай інших!», «Зараз я перевірю, чому ти так швидко: можливо, неправильно!», «Хто спішить, той людей смішить!» тощо. Відтак молодші школярі, убезпечуючи себе від зайвих

коментарів та уваги вчителя, «закриваються» у собі, виявляють наступну, вказану далі проблему.

2. Пасивність у навчанні, відсутність інтересу (психологічний аспект) до навчального завдання (дидактичний аспект), а, отже, або ж поспішне, неуважне виконання завдання, або ж, навпаки, уповільнене, невмотивоване його виконання. Передусім, така пасивність виникає з причини монополії вчителя у виборі учням завдання, фактичної відсутності права у молодших школярів вибору завдання.

«Результати» такого навчання не потребують зайвого опису. Учитель початкової школи априорі (особливо, якщо значна кількість учнів у класі) не може, попри усі свої намагання, задовольнити навчальні потреби кожного учня. Окрім того, додаткові завдання, роздані учням на традиційних картках, необхідно неодмінно перевірити наприкінці уроку.

Щоб надати учням можливість самостійно обирати творче завдання, потрібно урізноманітнити асортимент таких завдань та розширити їх кількість, поряд із широко використовуваними, типовим роздатковим матеріалом та дидактичними картками. Тому, щоб полегшити роботу вчителя щодо добору творчих вправ, розробили, спираючись на діючий Державний стандарт початкової ланки загальної освіти³, авторську серію «Додаткових завдань з української мови». Загалом їх зміст охоплює завдання аналітичного (здійснити вибірку певного матеріалу шляхом аналізу) та творчого характеру (у цілому – 68 різних завдань). Візуально вони не поділені за такими критеріями. До творчих завдань, спрямованих на розвиток мовлення молодших школярів, додаються «Опорні картки для розвитку зв'язного мовлення». Опорні картки, як і власне додаткові завдання, у вигляді складеного навпіл аркуша даються кожному учню, який розміщує їх у щоденнику або підручнику.

Зауважимо, що «Додаткові завдання з української мови» – комплексні і розраховані водночас для учнів 2–4 класів (в індивідуальних випадках – для учнів 1–х класів). Дотримуючись

³ Державний стандарт початкової загальної освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>

принципу наступності навчання, для учнів 1–2 класів учитель підкреслюватиме завдання відповідно до їхнього рівня засвоєння знань. Для здійснення корекційної роботи та диференціації навчання учитель може виділити певні номери завдань кожному учню окремо.

Психодидактична ефективність «Додаткових завдань» визначена за відгуками вчителів та молодших школярів експериментальних класів. Вона полягає у:

- реалізації принципу оптимальності навчання та зручності користування (широкий спектр завдань дозволив включати їх у процес уроку будь-якої теми, а нумерація – зекономити час, тому зміст учні читають самостійно; після систематичної роботи із картками учні запам'ятовували зміст завдання відповідного номера);

- альтернативі самостійного вибору учнями завдання та способу його виконання (усно, письмово) у відповідності із власними уподобаннями та інтересами;

- реалізації принципу доступності шляхом змісту матеріалу, різного за рівнем складності;

- реалізації принципу міцності засвоєння знань шляхом виконання вправ з метою повторення, закріплення вивченого;

- реалізації принципу випереджального навчання, шляхом вибору учнями завдань із кола тематики, яка ще не вивчалася за програмою поточного року навчання тощо.

На першому етапі роботи із додатковими завданнями маємо за мету навчити учнів оперативно обирати завдання, доречне саме до опрацьованого на уроці тексту чи вправи. Молодші школярі перебувають у ролі лише виконавців вказівок учителя, засвоюючи специфіку роботи.

На другому етапі – завдання також дає учитель, але варіанти роботи над ним (яке завдання виконувати) школярі знаходять самостійно.

На третьому етапі учні самостійно обирають вид завдання серед запропонованих.

Завдання виконуються як індивідуально, так і у парах та групах.

Необхідно пам'ятати, що домінанта використання «Додаткових завдань з української мови» – принцип

стимулювання творчої активності молодших школярів на основі добровільності (відсутності натиску з боку вчителя під час учнівського вибору). Однак з учнями заздалегідь потрібно домовитися про умови почережності вибору, оскільки окремі школярі можуть вподобати і обирати одні й ті самі завдання.

Виконувати завдання можна і в робочих зошитах, і в спеціально відведених зошитах для додаткових завдань (на розсуд учителя).

Додаткові завдання виконуються на основі будь-якого текстового матеріалу, вправи підручника чи поданого роздаткового матеріалу. Робота із додатковими завданнями значно урізноманітнить види навчальної діяльності на уроці, обмежені зазвичай завданнями, поданими до вправ у підручнику. Водночас, оголошуючи домашні завдання, для зручності запису учнями до щоденника можна лише назвати порядковий номер додаткового завдання.

До завдань аналітичного характеру належать такі:

1. Знайдіть та випишіть: влучні вирази, словосполучення (образні порівняння, фразеологізми); прислів'я; незнайомі слова, з'ясуйте їх значення; слова, вжиті у прямому та переносному значенні (поясніть); омоніми (слова, які звучать і пишуться однаково), синоніми (близькі за значенням слова) та антоніми (протилежні за значенням слова); розповідні, питальні, спонукальні, окличні речення; однорідні члени речення; іменники (хто? що?) та дужках поставте до них запитання; прикметники (який? яка? яке? які?) та у дужках поставте до них запитання; дієслова (що робити? що зробити?) та у дужках поставте до них запитання; прийменники разом з іменниками, до яких вони належать; займенники (хто? чий? який?) та у дужках поставте до них запитання; числівники (котрий? скільки?) та у дужках поставте до них запитання; прислівники (як? коли? куди? де?) та у дужках поставте до них запитання; слова в алфавітному порядку; спочатку односкладові слова, потім двоскладові, трискладові і т. д.; слова з ненаголошеними [е], [и], підберіть перевірні слова (якщо можна); слова з буквосполученнями *-дж-*, *-дз-* (поділіть слова на склади для переносу); слова з літерою «г»; слова, що пишуться з великої літери; слова з апострофом; слова з подвоєними та

подовженими звуками; слова, у яких є приголосні глухі звуки (підкресліть букви, які позначають ці звуки).

2. Визначте: тему тексту (про що розповідається); основну думку тексту; тип тексту (опис, розповідь, міркування; художній, науковий); рід, число, відмінок іменника; рід та число прикметника; час дієслова.

3. Доберіть до: тексту заголовок; поданих слів – синоніми, антоніми (близькі за значенням слова; протилежні); поданого слова – спільнокореневі слова (виділіть корінь).

4. Поясніть: значення певних слів; орфограму (правопис) слова.

5. Складіть: розповідне, питальне, окличне, спонукальне речення; поширене речення; речення з однорідними членами; складне речення.

6. Виділіть: підмет і присудок у вказаному реченні; корінь (основу, префікс, суфікс, закінчення) слова; склади слова та поділіть його для переносу.

7. Встановіть (визначте): зв'язок слів у реченні.

8. Зробіть аналіз слова (розберіть слово): звуко-буквений; за будовою; як частини мови (за поданою окремо схемою).

9. Дайте письмову відповідь на подані до вправи у підручнику запитання.

До завдань творчого характеру належать такі:

1. Складіть (складіть та запишіть): речення із звертанням; образні порівняння; листа; оголошення; вітання; запрошення; діалог; монолог-розповідь; твір; опис; твір-мініатюру (етюд); міркування; казку; вірша; загадку; скоромовку; порівняння предметів (тварин, рослин тощо), тобто визначте у них спільне, схоже, відмінне; асоціативну низку слів (істоти, неістоти, які пригадуються, коли чуєте або читаєте це слово).

2. Підготуйтеся до виступу:

– у одній із ролей: «Депутат», «Філософ», «Науковець», «Критик», «Адвокат», «Я – предмет» (складіть розповідь від імені певного предмета); «Ведучого телепередачі» (обговорення вказаної проблеми під час телевізійної передачі), «Рекламний агент» та ін.

– у стилі диспуту; дискусії;

– у стилі: «Балакуни-хвалькуни» (швидкий веселий діалог про власні досягнення); «Побрехеньки» (про те, чого насправді не може бути); «Часопис» (про якусь подію у точному часовому порядку);

– у ролі: «Декламатора» («Оратора», «Актора», «Диктора», «Речника») із «Суфлером», який перевірятиме ваш виступ за текстом підручника та за потреби підказуватиме, або без нього.

Узагальнено обґрунтовані нами психодидактичні переваги використання авторської системи «Додаткових завдань на уроках української мови» у початковій школі можна представити у такому порядку:

1. Реалізація дидактичного принципу оптимальності (зручність виконання та економія навчального часу) супроводжується психологічним аспектом – організаційно-емоційним комфортом навчального середовища – шляхом наявності широкого спектру завдань, що також дозволяє включати їх у процес уроку будь-якої теми, а стала нумерація – спрощує роботу.

2. Принцип систематичності навчання реалізується у поєднанні із легкістю запам'ятовування та відтворення завдань та матеріалу (система візуально-просторової пам'яті) шляхом сталої нумерації завдань.

3. Принцип свідомого, міцного засвоєння знань супроводжується розвитком логічності та інших типів мислення, формуванням пізнавальної активності шляхом виконання вправ з метою повторення, закріплення вивченого, завдань аналітичного характеру.

4. Принцип доступності навчання сприяє психологічному комфорту, відсутності стресових ситуацій у процесі навчання завдяки наявності змісту завдань, різних за рівнем складності.

5. Принципи наступності, послідовності, диференціації та випереджальності навчання також сприяють відсутності стресових ситуацій у процесі навчання, адекватному розумовому розвитку кожного учня з урахуванням його індивідуальних здібностей та пізнавальних можливостей.

6. Принципи активності та самостійності, стимулювання творчої активності молодших школярів реалізуються на основі добровільності (відсутності натиску з боку вчителя під час

учнівського вибору), що сприяє свідомому, активному, системному запам'ятовуванню інформації.

7. Принцип розвивального навчання сприяє розвитку індивідуальних здібностей школярів, спонукає виникнення позитивних емоційних станів, адже є альтернатива самостійного вибору учнями завдання та способу його виконання (усно, письмово) у відповідності із власними уподобаннями та інтересами.

8. Принципи емоційності та естетичності, розвивального та виховального навчання сприяють пропедевтиці стресів, формуванню комплексів у поведінці (шляхом виконання творчих завдань, зокрема спрямованих на розвиток мовлення молодших школярів).

Таким чином, на основі аналізу наукових джерел та емпіричного матеріалу нами обґрунтовано психодидактичні переваги використання авторської системи «Додаткових завдань на уроках української мови» у початковій школі.

Водночас у публікації не проаналізовано усіх аспектів зазначеної проблеми. Подальшого обґрунтування потребують психодидактичні переваги використання системи додаткових завдань на уроках літературного читання у початковій школі.

Список використаних джерел

1. Вашуленко М. С. Методика навчання української мови в початковій школі / Навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Вашуленко М. С. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 364 с.

2. Державний стандарт початкової загальної освіти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.mon.gov.ua/ua/often-requested/state-standards/>

3. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів пед. ф-тів / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.